

Analys/Gunnar Nygren

Förändrad syn på faktagranskning

Har journalister börjat slarva med fakta? En ny studie vid Södertörns högskola talar för det. Snabbast går förändringen inom dagspressen medan journalister inom public service i större utsträckning håller fast vid att fakta ska kollas innan publicering.

» Trovärdighet är journalistikens främsta kapital, brukar det heta i högtidliga sammanhang. Svenska medier har också ett högt och stabilt förtroende bland publiken. I SOM-institutets årliga mätningar ligger förtroendet för radio och tv stadigt i nivå med förtroendet för polisen och universiteten, medan förtroendet för dagspressen minskat något sedan 1990-talet. Men det finns också tydliga skillnader mellan olika typer av dagspress: den lokala morgontidningen har högt förtroende hos sin publik, medan kvällstidningarna ligger klart på minus (Weibull 2013).

Trovärdighet bygger på att människor kan lita på medierna. I boken "The Elements of Journalism" (2001) skriver de två amerikanska journalisterna och forskarna Bill Kovach och Tom Rosenstiehl (2001) att "the essence of journalism is a discipline of verification". Deras bok sammanfattar i tio budord den liberala synen på journalistik, och går tillbaka till klassiker som Walter Lippman, som på 1920-talet lade grunden för den amerikanska synen på verifiering i nyhetsarbetet. Lippmans syn på objektivitet innebär inte att det alltid bör vara neutralt, utan snarare ett sökande efter någon slags sanning. I detta sökande är metoder för verifiering av fakta grundläggande.

Kovach och Rosenstiehl slår fast ett antal regler för vad detta innebär för journalisten: lägg inte till något i storyn som inte finns där, förled inte publiken, var så transparent som möjligt, lita till dina egna iakttagelser (original reporting) och var ödmjuk. För att uppnå detta bör redaktionerna ha tydliga regler för faktakontroll, och journalister kan ha sina egna "checklists" för hur de kollar sina påståenden. Många redaktioner i USA har också haft särskilda avdelningar för faktakontroll.

Källkritik och transparens

I Sverige har nästan alla som sedan 1970-talet gått en journalistutbildning fått läsa Torsten Thuréns "Källkritik". Boken bygger på den historiska källkritiken, och ger redskap för att kunna bedöma påståenden och berättelser. Metoden utgår från kriterier som äkthet (att det inte är en förfälskning), hur lång tid det har gått mellan händelse och berättelse, om källan är oberoende och inte en trading av anberättelser och om det finns anledning att misstänka att källan är partisk (Thurén 2013).

"JOURNALISTERNA KAN HA SINA EGNA "CHECKLISTS" FÖR HUR DE KOLLAR SINA PÅSTÅENDEN. MÅNGA REDAKTIONER I USA HAR OCKSÅ HAFT SÄRSKILDA AVDELNINGAR FÖR FAKTAKONTROLL."

GUNNAR NYGREN

Docent i journalistik på Södertörn. Har skrivit ett flertal böcker och forskningsrapporter om journalistik.

Medie världen
Premium

Med dessa källkritiska metoder i bakfickan har många nyutbildade journalister gått ut på redaktionerna. Där upptäcker de den grundläggande motsättning som alltid funnits i nyhetsarbete: kravet på korrekthet kontra behovet av snabb publicering. Det som publiceras blir alltid "provisoriska sanningar" och en mer fullständig bild växer fram under nyhetsprocessen. Samtidigt har kravet på att kontrollera fakta så långt det är möjligt innan deadline alltid funnits med i det journalistiska arbetet.

Men vad händer när vi får en ständig deadline i nätjournalistikens flöde av nyheter? Vem vågar riskerar att hamna efter konkurrenterna för att göra de där extra kollarna man kanske egentligen borde göra? Många forskningsrapporter visar att ökande krav på snabbhet leder till mindre faktakoll innan publicering (Nygren 2008, Philips 2012). Mediernas motstrategi har varit ökad transparens i nyhetsarbetet på webben: att ange klockslag för uppdatering, att i nya versioner ange tidigare fel, att ha en live-rapportering som tydligt bygger på en kronologi där nyheten växer fram inför publiken.

Medieforskaren Michael Karlsson beskriver detta som ett skifte där nyheter går från att vara en sluten produkt till att bli en öppen process (2010). Han konstaterar att det sker en normförskjutning i nätjournalistiken, att de första publiceringarna av en nyhet sker redan innan man hunnit kontrollerna och bearbeta. Han beskriver två typer av transparens i processen: en grundläggande form av tillkännagivande transparens med en öppenhet om hur och när nyheten vuxit fram och en deltagande transparens där publiken bjuds in att bidra i nyhetsprocessen.

Attityder till verifiering

Att kolla fakta innan publicering har varit en stark norm inom journalistiken. För att undersöka attityderna runt denna norm ställdes 500 journalister inför ett antal påståenden i forskningsprojektet "Journalism in change". (se faktaruta).

De fem påståendena var:

- ★ På min redaktion faktagranskas nyheter på samma sätt i alla kanaler (print, online, radio, tv).
- ★ Fakta som är felaktiga publiceras ofta på grund av dålig kontroll.
- ★ Det är bättre att publicera ickegranskad information än att vara långsammare än konkurrenterna.
- ★ Publiken har lägre faktagranskningskrav på webbjournalistik än på traditionella medier (dagstidning, tv eller radio).
- ★ Webbjournalistik är mer en process och faktagranskning kan göras löpande under processen och inte före publicering.

I enkäten fick journalisterna ange på en femgradig skala om hur mycket de håller med om påståendena. Enkäten genomfördes i tre länder, Sverige, Polen och Ryssland med 500 journalister i varje land. Här är det främst de svenska svaren som analyseras.

"MÅNGA FORSKNINGSRAPPORTER VISAR ATT ÖKANDE KRAV PÅ SNABBHET LEDER TILL MINDRE FAKTAKOLL INNAN PUBLICERING"

En ny osäkerhet om faktagranskningen

Resultaten visar att det fortfarande finns ett starkt stöd för kravet på korrekta nyheter. Nästan nio av tio journalister håller inte med om att det är bättre att publicera obekräftad information än att komma efter konkurrenterna. Men på de andra påståendena syns också att det finns en grupp på nästan en tredjedel som är osäkra på kraven på faktagranskning på olika plattformar och kanaler:

- ✳ 34 procent håller inte med om att nyheter faktagranskas på samma sätt i olika kanaler.
- ✳ 30 procent håller med om att publiken har lägre krav på faktagranskningen på webben.
- ✳ 20 procent instämmer i att i webbjournalistik behöver man inte faktagranska innan publicering, utan det kan göras under processen.

ATTITYDER TILL KORREKTHET OCH VERIFIERING I NYHETSARBETE

	Instämmer inte (1–2)	Neutral (3)	Instämmer (4–5)	Medelvärde (Skala 1–5)
På min redaktion faktagranskas nyheter på samma sätt i alla kanaler (print, online, radio, tv). (N=405)	34	21	46	3,23
Fakta som är felaktiga publiceras ofta på grund av dålig kontroll. (N=465)	49	24	28	2,70
Det är bättre att publicera ickegranskad information än att vara långsammare än konkurrenterna. (N=472)	87	10	3	1,53
Publiken har lägre faktagranskningskrav på webbjournalistik än på traditionella medier (dagstidning, tv eller radio). (N=432)	50	20	30	2,55
Webbjournalistik är mer en process och faktagranskning kan göras löpande under processen och inte före publicering. (N=439)	61	19	20	2,24

N = antal svar på varje påstående. Totala antalen svarspersoner är 500, så det finns ett internt bortfall på mellan 6-19 procent på varje påstående, svarspersoner som valt att inte svara på just denna fråga.

"NIO AV TIO JOURNALISTER
HÅLLER INTE MED OM ATT
DET ÄR BÄTTRE ATT
PUBLICERA OBEKRÄFTAD
INFORMATION, ÄN ATT
KOMMA EFTER
KONKURRENTERNA"

En analys av korrelationer i svaren visar ett tydligt mönster, där framträder en ny syn på kraven på faktagranskning kopplat till nätpublicering. De som instämmer i påståendet att publiken har lägre krav på faktagranskning i webb-journalistik instämmer också till stor del i synen på webbjournalistik som en pågående process. De som instämmer i att det är bättre att publicera obekräftad information än att komma efter konkurrenter ser också nätjournalistik mer som en process där verifiering görs löpande samtidigt som man publicerar. Det finns också ett tydligt samband på den andra och mer kritiska sidan: de som håller med om att felaktiga fakta publiceras ofta är också de som inte håller med om att alla nyheter faktagranskas lika i alla kanaler.

Det finns alltså en koppling mellan att faktagranskningen skiljer sig i de "gamla" kanalerna och på nätet, och att man upplever att felaktiga fakta publiceras ofta.

Sammanfattningsvis: De flesta journalister håller fast vid den gamla normen att nyheter ska faktagranskas innan publicering. Men det finns en stor grupp på 20–30 procent som kopplar nätjournalistik till lägre krav på faktagranskning före publicering.

Tydliga skillnader mellan medier

Den enda klara skillnaden mellan yngre och äldre journalister är att de allra yngsta journalisterna (under 30 år) tror att publiken har lägre krav på faktagranskning i nätnyheter. Nästan hälften av de yngsta journalisterna håller med om detta.

Däremot finns det inga tydliga skillnader mellan olika åldersgrupper när det gäller attityder till faktagranskning.

När det gäller olika typer av medier är skillnaderna tydliga och konsekventa, särskilt mellan de som arbetar på dagstidningar och inom public service. Journalister i public service står för en betydligt striktare och mer traditionell syn på faktagranskning – de säger att nyheter faktagranskas på samma sätt i alla kanaler och bara ett fåtal håller med om att felaktiga fakta publiceras ofta.

På dagstidningar är bilden en annan: bara en knapp tredjedel säger att nyheter faktagranskas på samma sätt i olika kanaler, och en dryg tredjedel säger att felaktiga fakta publiceras ofta på grund av bristande kontroll. Betydligt fler journalister på dagstidningar tror att publiken har lägre krav på faktagranskning i nätnyheter och att faktagranskning kan göras under publiceringen, inte före.

Det verkar alltså som att förändrade attityder när det gäller korrekthet och faktagranskning gått längre på dagstidningar, än inom public service. Journalister på magasin och inom kommersiella gratismedier (kommersiell tv och gratistidningar) ligger någonstans mitt emellan.

"DEN ENDA KLARA SKILLNADEN MELLAN YNGRE OCH ÄLDRE JOURNALISTER ÄR ATT DE ALLRA YNGSTA JOURNALISTERNA (UNDER 30 ÅR) TROR ATT PUBLIKEN HAR LÄGRE KRAV PÅ FAKTAGRANSKNING I NÄTNYHETER. NÄSTAN HÄLFTEN AV DE YNGSTA JOURNALISTERNA HÅLLER MED OM DETTA"

ATTITYDER TILL VERIFIERING PÅ OLIKA TYPER AV MEDIER

(procentandel som instämmer i påståendena, 4–5 på en skala 1–5)

	Dags- tidning	Magasin	Public service	Gratis- medier*	Under- leverantörer**
På min redaktion faktagranskas nyheter på samma sätt i alla kanaler (print, online, radio, tv). (N=405)	29	45	67	71	67
Fakta som är felaktiga publiceras ofta på grund av dålig kontroll. (N=465)	35	22	12	23	32
Det är bättre att publicera ickegranskad information än att vara långsammare än konkurrenterna. (N=472)	5	5	3	2	2
Publiken har lägre faktagranskningsskrav på webbjournalistik än på traditionella medier (dagstidning, TV eller radio). (N=432)	31	26	15	42	36
Webbjournalistik är mer en process och faktagranskning kan göras löpande under processen och inte före publicering. (N=439)	23	17	11	21	22

*Gratismedier = kommersiell tv och radio samt gratistidningar

**Underleverantörer = frilansare, nyhetsbyråer, produktionsbolag

Korrekthet och kvalitet

Andra frågor i enkäten handlade om journalisternas syn på kvalitet i journalistiken. En analys visar att det finns klara samband mellan bedömningen av kvalitet i journalistiken och hur journalisterna uppfattar förekomsten av felaktiga fakta:

"DET VERKAR ALLTSÅ SOM ATT FÖRÄNDRADE ATTITYDER NÄR DET GÄLLER KORREKTHET OCH FAKTAGRANSKNING GÅTT LÄNGRE PÅ DAGSTIDNINGAR, ÄN INOM PUBLIC SERVICE"

✳ De journalister som anser att multikompetens leder till lägre kvalitet anser också oftare att det publiceras felaktiga fakta på grund av bristande kontroll.

✳ De journalister som ser en sjunkande kvalitet i den svenska journalistiken de senaste 5-10 åren, instämmer också i högre grad i att det ofta publiceras felaktiga fakta.

SAMBAND MELLAN SYN PÅ FELAKTIGA FAKTA OCH SYN PÅ HUR KVALITET I JOURNALISTIKEN FÖRÄNDRATS SENASTE 5-10 ÅREN

(procentandel av de med olika syn på kvalitet som instämmer/inte instämmer i påståendet om att felaktiga fakta publiceras)

Felaktiga fakta publiceras ofta pga bristande kontroll...	Minskad kvalitet	Oförändrad kvalitet	Ökad kvalitet
Instämmer inte alls	18	19	30
Instämmer inte	26	27	30
Neutral	21	23	25
Instämmer delvis	17	23	10
Instämmer helt	19	8	4
Summa	100	100	100
 Antal svar	 175	 129	 92
Korrelation 0,20 (Pearson R, 0,01-nivån)			

Andra frågor i enkäten handlar om förändringar i arbetet, vad man fått mer eller mindre tid för de senaste fem åren. Där visar siffrorna (inte helt överraskande) att de som fått mindre tid för research och faktakontroll, också anser att det ofta publiceras felaktiga fakta.

Sammanfattningsvis finns det alltså en tydlig koppling mellan det som journalister definierar som kvalitet och att inte publicera felaktiga fakta. Att vara snabb är en viktig kvalitet i nyhetsjournalistiken, men att ha rätt är också viktigt.

Sant, sannolikt eller bara åsikter?

Att ha rätt är fortfarande en grundläggande kvalitetsnorm i journalistiken. Nio av tio journalister håller inte med om att det är bättre att publicera icke-granskad information än att komma efter konkurrenterna. Det finns också tydliga samband mellan att man ser en sjunkande kvalitet i journalistiken, och att man anser att felaktiga fakta publiceras ofta.

Med det finns också tecken på en förändring, en uppluckring av de starka normerna runt kraven på korrekthet i nyhetsarbetet. Denna förändring är kopplad till nätjournalistiken, till en ständig deadline och ett allt snabbare nyhetsflöde. Det finns en grupp på 20-30 procent av journalisterna som tror att publiken har lägre krav på faktagranskning i nätnyheter, och ser webb-journalistik mer som en process där faktagranskning görs löpande och inte före publicering. En tredjedel ser också skillnader i faktagranskning i olika kanaler, troligen främst mellan den "gamla" huvudkanalen och webben.

"DET FINNS EN GRUPP PÅ 20-30 PROCENT AV JOURNALISTERNA SOM TROR ATT PUBLIKEN HAR LÄGRE KRAV PÅ FAKTAGRANSKNING I NÄTNYHETER, OCH SER WEBB-JOURNALISTIK MER SOM EN PROCESS DÄR FAKTAGRANSKNING GÖRS LÖPANDE"

Vad betyder detta för synen på faktagranskning i journalistiken? Nätjournalistiken öppnar för en mer postmodern och relativistisk syn på vad som är fakta och vad som är sant. Denna syn betonar att den journalistiska "sanningen" är något som växer fram och ständigt förändras. En del i denna trend kan vara det ökande tyckandet i medierna, att åsikter värderas högre och ställs mot varandra. Vad vi faktiskt vet om nyhetshändelser blir mindre viktigt, i stället är det olika konstruktioner av verkligheten som ställs mot varandra.

Denna typ av normer och ideal ligger långt ifrån den positivistiska synen på vetenskap och sanning som dominerar i den anglosaxiska journalistiken, som i Kovach/Rosenstiehs "The Elements of Journalism". I den amerikanska journalistiken är fakta heliga, i motsats till mycket av traditionen i Kontinentaleuropa (till exempel Frankrike) där åsikter och debatt värderas högre. I amerikansk journalistisk tradition är "verification the essence of journalism" – men kommer den att bestå i nätets ständiga opinionsstormar och i en nyhetsprocess där fakta och åsikter glider samman?

Mycket tyder på att synen på fakta och faktagranskning i journalistiken förändras i nätjournalistiken. Vad det innebär för publikens höga förtroende för medierna och för journalistiken återstår att se. Mindre faktakontroll innan publicering kan innebära att människors förtroende för journalistiken urholkas. Om fler känner att de inte kan lita på att journalister gör sitt yttersta för att ge en så sanningsenlig bild som möjligt så får det konsekvenser för förtroendet för medierna. Men det kan också vara så att den ökande fragmenteringen i medieanvändningen innebär att publiken söker sig till nischmedier som bekräftar deras världsbild, och då kanske inte faktakontroll är så viktigt längre. Vare sig det gäller främlingsfientliga sajter eller andra politiska nischmedier.

Fem rekommendationer:

Förtroende tar lång tid att bygga upp, och går fort att radera. För att medierna ska behålla publikens förtroende krävs ett medvetet arbete med faktagranskning och transparens:

- 1,** Gå igenom hur faktakontrollen fungerar i dag. Finns rutiner? Var ligger eventuella brister? Går det att förbättra faktakontrollen med enkla medel?
- 2,** Finns det någon typ av innehåll som är extra viktigt att faktakolla? Hur kan det läggas upp, exempelvis med "rad för rad-granskning" av alla påståenden i texten?
- 3,** Hur kan man skapa en ökad transparens i nyheterna på nätet, till exempel om vilka fel som funnits i tidigare versioner av nyheten?
- 4,** Finns det några riktlinjer för källangivelser på nätet, till exempel i vilken mån fakta hämtats från andra medier? Hur ger man erkännande till andra medier?
- 5,** Hur kan publiken engageras i faktakontrollen? Går det att lägga upp faktakoll-sidor där publiken bjuds in?

"MYCKET TYDER PÅ ATT SYNEN PÅ FAKTA OCH FAKTAGRANSKNING I JOURNALISTIKEN FÖRÄNDRAS I NÄT-JOURNALISTIKEN. VAD DET INNEBÄR FÖR PUBLIKENS HÖGA FÖRTROENDE FÖR MEDIERNA OCH FÖR JOURNALISTIKEN ÅTERSTÅR ATT SE"

Fakta om enkäten:

Forskningsprojektet "Journalism in change" genomfördes 2011–2014 vid Södertörns högskola i samarbete med forskare i Polen och Ryssland. I projektet ingick en enkät till 500 journalister i varje land.

Enkäten gjordes våren 2012. Det byggde på ett kvoturval som kan användas när det inte går att göra ett slumpmässigt urval. Urvalet byggde på tidigare kunskap om var svenska journalister arbetar. Det skickades ut enkäter till ett brett urval av redaktioner inom varje kvotgrupp och journalisterna skickade in sina ifyllda enkäter anonymt direkt till forskarna. När kvotgrupperna var fyllda stoppades arbetet. Tidigare svenska journalistenkäter har byggt på slumpvisa urval av medlemmar i Journalistförbundet. I denna enkät var cirka 85 procent medlemmar i Journalistförbundet. Urvalet av journalister i enkäten ser ut så här:

MEDIETYP	PROCENT AV JOURNALISTERNA*	PROCENT AV SVAREN I ENKÄTEN
Lokala och regionala tidningar	32	29
Storstadstidningar	14	14
Gratistidningar	3	6
Magasin/tidskrifter	17	13
Sveriges Radio	12	9
SVT	10	7
Kommersiell tv och radio	4	5
Produktionsbolag	1	2
Nyhetsbyråer och fristående online	6	6
Andra	2	10**
Totalt:	100	100

* Utifrån resultatet i enkäten Journalist 2005 vid JMG

** Många av dessa är frilansare som till stor del arbetar för magasin och tidskrifter.

Resultaten från hela projektet redovisas i boken "Journalism in change. Professional journalistic cultures in Poland, Russia and Sweden" red. Gunnar Nygren och Boguslawa Dobek-Ostrowska. Förlag: Peter Lang.

Referenser:

Karlsson, Michael (2010) Nätnyheter. Från sluten produkt till öppen process. Stockholm: Institutet för mediestudier

Kovach, Bill och Rosenstiel, Tom (2001) The Elements of journalism. What newspeople should know and the public should expect. New York: Crown Publishers

Nygren, Gunnar (2008) Nyhetsfabriken. Lund: Studentlitteratur

Philips, Angela (2012) Transparency and the ethics of new journalism. In Lee-Wright, Philips, Witschge (ed) Changing Journalism. London: Routledge

Thurén, Torsten (2013) Källkritik. Stockholm: Liber förlag

Weibull, Lennart (2013) Medieförtroende. Ur Holmberg, Weibull, Bergström (red) Vägskäl. SOM-undersökningen 2012. SOM-institutet. Göteborgs universitet